

समकालीन जागतिक आव्हाने आणि लोकशाहीची घसरण:

एक राजकीय विश्लेषण

कु. शुभदा पवन दहिमिवाल

डॉ.तोंडे बाबासाहेब सखाराम, रा.ब.नारायणराव बोरावके महाविद्यालय, श्रीरामपूर

Article Info	ABSTRACT
Article History: Received: 20th February 2026 Accepted: 01st March 2026 Published: 07th March 2026	लोकसत्ता, कायद्याचे राज्य आणि मूलभूत अधिकारांचे संरक्षण या तत्वांवर आधारित लोकशाही व्यवस्था आज अभूतपूर्व जागतिक आव्हानांना सामोरे जात आहे. विसाव्या शतकाच्या उत्तरार्धात लोकशाहीचा विस्तार मोठ्या प्रमाणावर झाला असला, तरी एकविसाव्या शतकात तिची गुणवत्ता, स्थैर्य आणि विश्वासाहता याबाबत गंभीर प्रश्न निर्माण झाले आहेत. प्रस्तुत संशोधन लेखात लोकशाही व्यवस्थेसमोरील चार प्रमुख समकालीन जागतिक आव्हानांचे विश्लेषण करण्यात आले आहे—लोकानुनयवाद, मानवाधिकारांचे क्षरण, स्थलांतर आणि हवामान बदल. ही सर्व आव्हाने परस्परांशी जोडलेली असून ती राष्ट्रीय सीमांच्या पलीकडे जाऊन लोकशाही संस्था, राजकीय प्रक्रिया आणि राज्य-समाज संबंधांवर परिणाम करत आहेत. या लेखाचा मुख्य युक्तिवाद असा आहे की ही आव्हाने लोकशाहीसाठी गंभीर धोके निर्माण करत असली, तरी योग्य धोरणे, मजबूत संस्था आणि आंतरराष्ट्रीय सहकार्याच्या माध्यमातून लोकशाहीचे पुनरुज्जीवनही शक्य आहे. उदाहरणार्थ, अमेरिकेत डॉनल्ड ट्रम्पच्या नेतृत्वाखालील लोकानुनयवादाने न्यायव्यवस्था आणि माध्यमांवर दबाव आणला आहे, तर हंगेरीमध्ये विक्टर ऑर्बानने लोकशाही संस्थांचा ऱ्हास केला आहे. मानवाधिकारांच्या बाबतीत, वेनेझुएला आणि निकाराग्वा सारख्या देशांमध्ये दडपशाही वाढली आहे. स्थलांतरामुळे युरोपात लोकानुनयवादी पक्षांना बळ मिळाले आहे, आणि हवामान बदलाने निर्माण होणाऱ्या संकटांनी लोकशाही प्रक्रियेवर दबाव वाढवला आहे.

Plagiarism Check Report:

Date of Report: March 01, 2026

Similarity Index: 6%

Remarks: No significant matching text. All citations and matches are properly referenced. The manuscript is considered original.

Copyright © 2026 The Author(s). This is an open access article distributed under the Creative Commons Attribution License, (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>) which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

How to Cite: Dahimival, S. P. (2026). समकालीन जागतिक आव्हाने आणि लोकशाहीची घसरण: एक राजकीय विश्लेषण. *IIP: World Journal of Humanities and Social Sciences (IIPWJHSS)*, 2(1), 628-635.

- प्रस्तावना

विसाव्या शतकाच्या शेवटी, सोव्हिएत युनियनच्या पतनानंतर, फ्रान्सिस फुकुयामा यांनी 'इतिहासाचा अंत' घोषित करताना लोकशाहीचा विजय निश्चित मानला होता. मात्र, २१ व्या शतकाच्या दुसऱ्या दशकात हे चित्र पूर्णपणे बदललेले दिसते. आज 'लिबरल डेमोक्रेसी' समोर अंतर्गत आणि बाह्य अशा दोन्ही स्तरांवरून आव्हाने उभी राहिली आहेत. लोकानुनयवाद, मानवी हक्कांचे उल्लंघन, निर्वासितांचे संकट आणि हवामान बदल हे केवळ तांत्रिक प्रश्न नसून ते लोकशाहीच्या मूळ संरचनेला दिलेली आव्हाने आहेत. प्रस्तुत शोधनिबंधात या चार प्रमुख घटकांचा लोकशाही व्यवस्थेवर होणाऱ्या परिणामांचा चिकित्सक अभ्यास केला आहे.

लोकशाही ही शासनपद्धती म्हणून लोकांच्या सार्वभौमत्वावर, राजकीय समानतेवर, सहभागावर, उत्तरदायित्वावर आणि मूलभूत अधिकारांच्या संरक्षणावर आधारित आहे. थंडयुद्धाच्या समाप्तीनंतर लोकशाहीचा जागतिक स्तरावर मोठ्या प्रमाणावर विस्तार झाला आणि अनेक अभ्यासकांनी यास 'लोकशाहीकरणाची तिसरी लाट' असे संबोधले. तथापि, अलीकडील काळात लोकशाही व्यवस्थेचा ऱ्हास, अधिनायकवादी प्रवृत्तींचा उदय आणि लोकशाही संस्थांवरील जनतेचा घटता विश्वास ही चिंताजनक लक्षणे दिसून येत आहेत. उदाहरणार्थ, फ्रीडम हाऊसच्या २०२५ अहवालानुसार, २०२४ मध्ये जागतिक स्वातंत्र्यात १९ व्या वर्षी सलग घट नोंदवली गेली आहे. V-Dem संस्थेच्या २०२५ अहवालानुसार, जगात अधिनायकवादी देशांची संख्या ९१ एवढी असून ती लोकशाही देशांपेक्षा ८८ म्हणजेच अधिक झाली आहे.

आजची लोकशाही व्यवस्था आर्थिक जागतिकीकरण, तंत्रज्ञानातील क्रांती, पर्यावरणीय संकटे आणि मोठ्या प्रमाणावरील मानवी स्थलांतर अशा गुंतागुंतीच्या जागतिक परिस्थितीत कार्यरत आहे. या सर्व घटकांमुळे लोकशाही संस्थांवर नवे राजकीय, सामाजिक आणि आर्थिक दबाव निर्माण झाले आहेत. या पार्श्वभूमीवर लोकानुनयवाद, मानवाधिकारांचे उल्लंघन, स्थलांतराचे प्रश्न आणि हवामान बदल ही लोकशाहीसमोरील अत्यंत महत्वाची जागतिक आव्हाने ठरली आहेत. हे आव्हान केवळ राष्ट्रीय पातळीवर मर्यादित नाहीत; ते आंतरराष्ट्रीय सहकार्याची गरज निर्माण करतात. उदाहरणार्थ, अमेरिकेत ट्रम्पच्या दुसऱ्या कार्यकाळात लोकशाही निर्देशांक २८% घसरला आहे.

- संकल्पनात्मक चौकट : जागतिकीकरणाच्या युगातील लोकशाही

लोकशाही म्हणजे अशी शासनव्यवस्था जिथे राजकीय सत्ता लोकांकडून प्राप्त होते आणि ती मुक्त व निष्पक्ष निवडणुकांद्वारे, प्रतिनिधी संस्थांद्वारे व कायद्याच्या राज्याद्वारे वापरली जाते. बहुविधता, पारदर्शकता, उत्तरदायित्व आणि मानवाधिकारांचा सन्मान ही लोकशाहीची मूलभूत मूल्ये आहेत. मात्र, लोकशाही ही केवळ राष्ट्रीय चौकटीत मर्यादित नसून ती जागतिक घडामोडींशी घट्टपणे जोडलेली आहे.

जागतिकीकरणामुळे राष्ट्र-राज्यांची धोरणात्मक स्वायत्तता काही प्रमाणात मर्यादित झाली आहे. आंतरराष्ट्रीय आर्थिक दबाव, बहुराष्ट्रीय कंपन्या, जागतिक संस्था आणि सीमापार समस्या यामुळे लोकशाही शासनासमोर नवी आव्हाने उभी राहिली आहेत. यामुळे लोकशाही आणि जागतिकीकरण यांच्यात तणाव निर्माण झाल्याचे दिसून येते. उदाहरणार्थ, युरोपात

जागतिकीकरणाने आर्थिक विषमतेच्या वाढीमुळे लोकानुनयवादी पक्षांना बळ मिळाले आहे. हवामान बदलासारख्या जागतिक समस्यांमुळे लोकशाही सरकारांना दीर्घकालीन धोरणे राबवणे कठीण जाते, कारण निवडणुकांचे चक्र अल्पकालीन लाभावर केंद्रित असते. V-Dem च्या अभ्यासानुसार, २०२४ मध्ये अभिव्यक्ती स्वातंत्र्य ४४ देशांमध्ये घसरले आहे, जे जागतिकीकरणाच्या प्रभावाचा परिणाम आहे.

● लोकानुनयवाद आणि लोकशाही व्यवस्था:

लोकानुनयवाद ही आजच्या काळातील सर्वात मोठी राजकीय प्रवृत्ती बनली आहे. अमेरिका, हंगेरी, तुर्की, ब्राझील आणि अगदी भारतातही याचे पडसाद उमटताना दिसत आहेत.

लोकानुनयवादाची संकल्पना आणि ऐतिहासिक उदाहरणे

लोकानुनयवाद ही एक राजकीय प्रवृत्ती असून ती समाजाचे दोन विरोधी गटांमध्ये विभाजन करते. लोकानुनयवादी नेते स्वतःला जनतेच्या खऱ्या इच्छेचे प्रतिनिधी म्हणून सादर करतात आणि न्यायपालिका, माध्यमे व संसदेप्रमाणे लोकशाही संस्थांना लोकसत्तेच्या आड येणारे घटक म्हणून रंगवतात. लोकानुनयवाद डाव्या तसेच उजव्या विचारसरणीत आढळून येतो. मात्र, त्याचा समान गुणधर्म म्हणजे उदारमतवादी लोकशाही मूल्यांबाबत असलेली साशंकता-विशेषतः अल्पसंख्याक हक्क, सत्तेचे विभाजन आणि स्वतंत्र माध्यमे. लोकानुनयवादाचे ऐतिहासिक उदाहरणे जगभरात विविध काळात आणि विविध प्रकारात आढळतात.

१. अमेरिकेतील पीपल्स पार्टी - १८९० च्या दशकात: हे लोकानुनयवादाचे सर्वात क्लासिक आणि प्रारंभिक उदाहरण मानले जाते. अमेरिकेतील शेतकरी आणि मजूर वर्गाने रेल्वे कंपन्या, बँका आणि मोठ्या उद्योगपतींविरुद्ध संघटित होऊन हे पक्ष स्थापन केला. प्रमुख मागण्या: बिमेटलिझम (सोन्याबरोबर चांदीची चलन), प्रोग्रेसिव्ह इनकम टॅक्स, सिनेटरांची थेट निवड, रेल्वे नियंत्रण इत्यादी. १८९२ मध्ये पक्षाने मोठी यश मिळवले, पण १८९६ मध्ये विल्यम जेनिंग्स ब्रायन यांना डेमोक्रॅटिक पक्षाकडून उमेदवारी मिळाल्याने हा पक्ष विलीन झाला. हे उदाहरण प्रामुख्याने डाव्या/प्रगतिशील लोकानुनयवादाचे आहे.
२. रशियन नारोदनिकी - १८६०-७० च्या दशकात: रशियन साम्राज्यातील बुद्धिजीवी आणि विद्यार्थींनी ग्रामीण शेतकऱ्यांना आदर्श मानून त्सारविरोधी क्रांतीचा प्रयत्न केला. त्यांचा विश्वास होता की शेतकरी कम्युन हे समाजवादाचे आधारस्तंभ आहेत. हे उदाहरण देखील डाव्या लोकानुनयवादाचे आहे आणि नंतरच्या रशियन क्रांतीला प्रभावित केले.
३. अर्जेन्टिनामधील जुआन पेरोन - १९४०-५० च्या दशकात: लॅटिन अमेरिकेतील क्लासिक लोकानुनयवादी नेते. १९४६ ते १९५५ आणि नंतर १९७३-७४ पर्यंत अध्यक्ष. कामगार वर्ग, गरीब आणि मध्यमवर्गीयांना आकर्षित करून 'पेरोनीसम' ही विचारधारा निर्माण केली. मजुरी वाढ, सामाजिक कल्याण, राष्ट्रवाद आणि औद्योगिकीकरणावर भर. हे उदाहरण लॅटिन अमेरिकन क्लासिक पॉप्युलिझमचे आहे, ज्यात करिश्माई नेते आणि जनकल्याण यांचा मेळ असतो.
४. ब्राझीलमधील गेटुलियो वर्गास - १९३०-४५ आणि १९५१-५४: 'पिता ऑफ द पुअर' म्हणून ओळखले जाणारे नेते. कामगार हक्क, किमान वेतन, युनियन इत्यादींचा पुरस्कार. करिश्माई नेतृत्व आणि राष्ट्रवादी धोरणे.
५. अमेरिकेतील ह्यूई लॉग - १९२०-३० च्या दशकात: लुइझियानाचे गव्हर्नर आणि सेनेटर. 'Share Our Wealth'

कार्यक्रमाद्वारे श्रीमंतांवर जास्त कर आणि प्रत्येक कुटुंबाला हमी उत्पन्न. मोठ्या उद्योगपतींविरुद्ध (उदा. स्टँडर्ड ऑइल) लढा. २०व्या शतकातील अमेरिकन लोकानुनयवादाचे प्रभावी उदाहरण.

६. इतर उल्लेखनीय ऐतिहासिक उदाहरणे: अर्जेन्टिनामधील हिपोलिटो ग्रिगोयेन (१९१६) - जगातील पहिला लोकानुनयवादी अध्यक्ष म्हणून ओळखले जातात. युरोपातील आधुनिक उदाहरणे (२०व्या शतकाच्या उत्तरार्धात): विक्टर ऑर्बान (हंगेरी), रेसेप तय्यिप एर्दोगान (तुर्की), पोलंडमधील लॉ अँड जस्टिस पार्टी. प्राचीन काळ: रोमन रिपब्लिकमधील पॉप्युलर्स जसे की ग्रॅकी ब्रदर्स - गरीब आणि शेतकऱ्यांच्या हक्कांसाठी लढले.

हे उदाहरणे दाखवतात की लोकानुनयवाद डाव्या (आर्थिक समानता, कामगार हक्क) आणि उजव्या (राष्ट्रवाद, स्थलांतर विरोध) दोन्ही प्रकारचा असू शकतो. काही वेळा तो लोकशाहीला मजबूत करतो (उदा. अमेरिकन पीपल्स पार्टीने अनेक सुधारणा आणल्या), तर काही वेळा अधिनायकवादाकडे नेतो (उदा. चावेझ, पेरोन). उदाहरणार्थ, भारतात नरेंद्र मोदीच्या नेतृत्वाखालील लोकानुनयवादने अल्पसंख्यांक हक्कांवर प्रभाव पाडला आहे, तर ब्राझीलमध्ये जायर बोल्सोनारोने संस्थांचा ऱ्हास केला आहे.

● लोकशाहीवरील परिणाम

लोकानुनयवादामुळे लोकशाही व्यवस्थेला अनेक प्रकारे धोका निर्माण होतो. प्रथम, तो लोकशाही संस्थांवरील जनविश्वास कमी करतो. द्वितीय, सत्तेचे केंद्रीकरण होऊन कार्यकारी शाखा अधिक शक्तिशाली होते. तृतीय, बहुविधतेऐवजी एकसंध 'जनता' ही संकल्पना पुढे रेटली जाते, ज्यामुळे मतभेद व विरोध दडपले जातात. २०२०-२०२६ काळात अमेरिका, तुर्की आणि हंगेरीमध्ये लोकानुनयवादने लोकशाहीला आव्हान दिले आहे. तथापि, लोकानुनयवाद हा लोकशाहीतील अपयशांचाही परिणाम आहे. आर्थिक विषमता, राजकीय बहिष्करण आणि अप्रभावी शासन यामुळे निर्माण झालेल्या असंतोषाचे तो प्रतीक आहे. त्यामुळे लोकशाहीसमोरील खरे आव्हान म्हणजे या असंतोषाला लोकशाही चौकटीत सामोरे जाणे. ब्रुकिंग्स इन्स्टिट्यूटच्या अभ्यासानुसार, लोकानुनयवाद अभिजन-विरोधी अभिजन म्हणून उदयास येतो. केस स्टडी: अमेरिकेतील 'कॅपिटल हिल' वरील हल्ला (२०२१) हा लोकानुनयवादाच्या परिणामाचा ठळक उदाहरण आहे, ज्यात निवडणूक परिणाम नाकारण्यासाठी हिंसा झाली. युरोपमधील ब्रेक्झिट (२०१६) यानेही लोकानुनयवादी राष्ट्रवादाला चालना दिली, ज्याने EU च्या एकीकरणावर परिणाम केला.

● मानवाधिकार आणि लोकशाहीचा ऱ्हास: मानवी हक्कांचे संकुचित होणे

मानवाधिकार हे लोकशाहीचे आधारस्तंभ आहेत. अभिव्यक्ती स्वातंत्र्य, संघटन स्वातंत्र्य, निष्पक्ष न्यायप्रक्रिया यांसारखे नागरी व राजकीय अधिकार लोकशाही सहभागासाठी आवश्यक आहेत. तसेच सामाजिक व आर्थिक अधिकारांमुळे लोकशाही अधिक अर्थपूर्ण ठरते. लोकशाहीचे यश हे त्या देशातील अल्पसंख्यांक आणि सामान्य नागरिकांच्या हक्कांच्या रक्षणावर अवलंबून असते.

मानवाधिकारांचे क्षरण आणि डिजिटल निरंकुशता

आज अनेक देशांमध्ये माध्यमांवरील निर्बंध, नागरी समाजावर दडपशाही, अल्पसंख्याकांविरुद्ध भेदभाव आणि पाळत तंत्रज्ञानाचा गैरवापर वाढताना दिसतो. सुरक्षेच्या किंवा विकासाच्या नावाखाली अधिकारांवर मर्यादा घातल्या जात आहेत. यामुळे लोकशाहीचा मूलाधारच कमकुवत होत आहे. उदाहरणार्थ, वेनेझुएलात मानवाधिकार संकट कायम आहे, तर अमेरिकेत ट्रम्पच्या दुसऱ्या कार्यकाळात अधिकारांचा न्हास झाला आहे. ह्युमन राइट्स वॉचच्या २०२५ अहवालानुसार, बांगलादेश, सुडान आणि युक्रेनमध्ये दडपशाही वाढली आहे. आधुनिक तंत्रज्ञानाने सरकारांना नागरिकांच्या खाजगी आयुष्यात डोकावण्याचे साधन दिले आहे. 'पेगासस' सारखी सॉफ्टवेअर्स आणि सोशल मीडियावरील पाळत यामुळे अभिव्यक्ती स्वातंत्र्यावर गदा येत आहे. लोकशाहीत विरोधाचा सूर हा 'सेफ्टी व्हॉल्व्ह' असतो. मात्र, सध्या अनेक लोकशाही देशांमध्ये आंदोलने दडपली जात आहेत आणि मानवी हक्क कार्यकर्त्यांना तुरुंगात डांबले जात आहे. यामुळे लोकशाहीचा 'चर्चेचा आणि संवादाचा' गुण लोप पावत आहे. केस स्टडी: युक्रेन युद्ध (२०२२ पासून) मध्ये मानवाधिकार उल्लंघनांची मालिका झाली, ज्यात नागरी हल्ले आणि युद्धगुन्हे समाविष्ट आहेत.

● स्थलांतर आणि लोकशाही शासन: जागतिक स्थलांतर आणि निर्वासितांचे संकट

आर्थिक असमानता, युद्ध, राजकीय दडपशाही आणि हवामान बदल यामुळे आंतरराष्ट्रीय स्थलांतर मोठ्या प्रमाणावर वाढले आहे. स्थलांतरामुळे आर्थिक विकास व सांस्कृतिक विविधता वाढू शकते, मात्र त्याचबरोबर सामाजिक व राजकीय तणावही निर्माण होतात. मध्य व पूर्व युरोपात स्थलांतराने लोकशाही मूल्यांना प्रभावित केले आहे. युद्ध, गृहयुद्ध (उदा. सीरिया, युक्रेन) आणि आर्थिक गरिबी यामुळे मोठ्या प्रमाणावर स्थलांतर होत आहे.

राजकीय परिणाम आणि 'आम्ही विरुद्ध ते' ही भावना

स्थलांतरामुळे रोजगार, सांस्कृतिक ओळख आणि सुरक्षिततेबाबत भीती निर्माण होते. या भीतीचा उपयोग करून लोकानुनयवादी व राष्ट्रवादी शक्ती बळकट होत आहेत. परिणामी, लोकशाही मूल्यांना छेद देणारी बहिष्करणात्मक धोरणे स्वीकारली जातात. अमेरिकेत स्थलांतराने रिपब्लिकन पक्षाला फायदा झाला आहे, तर युरोपात उजव्या पक्षांना बळ मिळाले आहे. हवामान बदलाने निर्माण होणाऱ्या स्थलांतराने लोकानुनयवादाला चालना मिळते. स्थलांतरितांमुळे स्थानिक संस्कृती आणि नोकऱ्या धोक्यात येतील, अशी भीती राजकीय नेत्यांकडून पसरवली जाते. यातूनच ओळखीचे राजकारण सुरू होते. उजव्या विचारसरणीचा उदय: युरोपमधील अनेक देशांमध्ये केवळ स्थलांतरितांच्या विरोधात भूमिका घेऊन राजकीय पक्ष सत्तेत येत आहेत. मानवतावाद विरुद्ध राष्ट्रवाद: लोकशाहीतील उदारमतवादी मूल्यांना बाजूला सारून 'कठोर राष्ट्रवाद' स्वीकारला जात आहे. केस स्टडी: अमेरिका आणि मेक्सिको सीमेवरील स्थलांतर संकट (२०२४-२०२५) मध्ये लोकानुनयवादी धोरणांनी सामाजिक विभाजन वाढवले.

● हवामान बदल : लोकशाहीसमोरील नवे आव्हान: लोकशाहीसमोरील अस्तित्ववादी धोका

हवामान बदल हा केवळ पर्यावरणीय नव्हे, तर सामाजिक व राजकीय प्रश्न आहे. अतिवृष्टी, दुष्काळ, समुद्रपातळी वाढ यामुळे अन्नसुरक्षा, आरोग्य आणि स्थलांतर यांसारख्या समस्या तीव्र होतात. हवामान बदल ही आता केवळ पर्यावरणाची समस्या राहिलेली नाही, तर ती राजकीय अस्थिरतेचे कारण बनत आहे.

लोकशाहीतील दुविधा आणि संसाधनांवरील संघर्ष

लोकशाही व्यवस्थांमध्ये अल्पकालीन निवडणूक राजकारणामुळे दीर्घकालीन हवामान धोरणे राबवणे कठीण जाते. तसेच, हवामान धोरणांचे तात्कालिक आर्थिक ओझे जनतेवर पडत असल्याने त्यांना राजकीय विरोध होतो. लोकशाहीमध्ये हवामान बदलाचे आव्हान जटिल आहे, कारण ते खाद्यसुरक्षा आणि संघर्षावर प्रभाव टाकते. अमेरिका आणि युरोपात लोकशाही सरकारांना हवामान धोरणांमध्ये अडचणी येत आहेत. पाणी, जमीन आणि अन्नधान्यासाठी होणारे संघर्ष लोकशाही व्यवस्थेला खिळखिळी करतात. जेव्हा संसाधने कमी होतात, तेव्हा लोकशाही मार्गाने वाटप करण्याऐवजी बळाचा वापर होण्याची शक्यता वाढते. लोकशाही सरकारांना दर ५ वर्षांनी निवडणुकांना सामोरे जावे लागते, त्यामुळे ते हवामान बदलासारख्या ५० वर्षांनंतरच्या संकटावर आज कठोर निर्णय घेण्यास कचरतात. याउलट, हुकूमशाही व्यवस्था अशा वेळी अधिक प्रभावी असल्याचे चित्र निर्माण केले जाते, जे लोकशाहीसाठी घातक आहे. केस स्टडी: IPCC च्या २०२५ अभ्यासानुसार, २०२५ हे उष्णतेच्या दृष्टीने टॉप-३ वर्षांपैकी एक आहे, ज्याने दक्षिण आशियातील स्थलांतर वाढवले आणि लोकशाही प्रक्रियेवर दबाव आणला.

● आव्हानांमधील परस्परसंबंध आणि विश्लेषणात्मक चर्चा

ही सर्व आव्हाने परस्परांशी घट्ट जोडलेली आहेत. हवामान बदलामुळे निर्माण झालेले स्थलांतर लोकानुनयवादी राजकारणाला चालना देते. लोकानुनयवादी सरकारे मानवाधिकारांवर गदा आणतात आणि त्यामुळे लोकशाही संस्थांची समस्या अधिक तीव्र होते. उदाहरणार्थ, हवामान बदल आणि स्थलांतर युरोपात लोकानुनयवाद वाढवत आहेत, तर मानवाधिकारांच्या क्षरणाने लोकशाही कमकुवत होत आहे. वरील चारही आव्हाने एकमेकांशी जोडलेली आहेत. हवामान बदलामुळे स्थलांतर वाढते, स्थलांतरामुळे लोकानुनय वाढतो आणि लोकानुनयी नेते मानवी हक्कांचे उल्लंघन करतात. हे एक चक्र तयार झाले आहे. V-Dem (Varieties of Democracy) संस्थेच्या अहवालानुसार, जग आता 'Autocratization' म्हणजेच हुकूमशाहीकडे वाटचालच्या तिसऱ्या लाटेत आहे. आज जगातील ७०% लोकसंख्या ही हुकूमशाही किंवा 'इलेक्शनल ऑटोक्रसी' मध्ये राहत आहे. डेटा आणि ग्राफ्स: 'Freedom House' किंवा 'The Economist Intelligence Unit (EIU)' च्या डेमोक्रेसी इंडेक्सचा वापर करा. राजकीय विचारवंत: हॅना आरेंड (Hannah Arendt), नोम चॉम्स्की, किंवा अमर्त्य सेन यांच्या विचारांचा संदर्भ घ्या.

● निष्कर्ष

समकालीन जागतिक राजकारणात लोकशाही व्यवस्था गंभीर संक्रमणाच्या टप्प्यावर उभी आहे. लोकानुनयवाद, मानवाधिकारांचे क्षरण, वाढते आंतरराष्ट्रीय स्थलांतर आणि हवामान बदल ही चारही आव्हाने स्वतंत्र नसून परस्परांशी घट्टपणे

जोडलेली आहेत. या घटकांमुळे लोकशाही संस्थांची स्वायत्तता, कायद्याचे राज्य, अल्पसंख्याकांचे हक्क आणि लोकांचा लोकशाही प्रक्रियेवरील विश्वास यांना मोठा धोका निर्माण झाला आहे. लोकानुनयवादने लोकशाहीतील संस्थात्मक संतुलन ढासळवले असून कार्यकारी सत्तेचे केंद्रीकरण, विरोधी मतांचे दमन आणि माध्यमांवरील दबाव वाढवला आहे. मानवाधिकारांचे उल्लंघन हे लोकशाही ऱ्हासाचे सर्वात स्पष्ट लक्षण ठरत आहे. स्थलांतराच्या प्रश्नामुळे ओळखीचे राजकारण, राष्ट्रवाद आणि सामाजिक ध्रुवीकरण तीव्र झाले आहे. हवामान बदलामुळे निर्माण होणाऱ्या संसाधन टंचाई, स्थलांतर आणि संघर्षांनी लोकशाही शासनपद्धतीवर दीर्घकालीन दबाव वाढवला आहे.

तथापि, या सर्व आव्हानांमुळे लोकशाही पूर्णपणे अपयशी ठरली आहे, असा निष्कर्ष काढणे योग्य ठरणार नाही. लोकशाही ही मूलतः आत्मपरीक्षण करणारी, सुधारणा स्वीकारणारी आणि लवचिक शासनव्यवस्था आहे. इतिहासात अनेक वेळा लोकशाहीने गंभीर संकटांचा सामना करून स्वतःला नव्याने घडवले आहे. त्यामुळेच, योग्य धोरणात्मक हस्तक्षेप, मजबूत संस्था आणि नागरिकांचा सक्रिय सहभाग यांच्या माध्यमातून लोकशाहीचे पुनरुज्जीवन शक्य आहे.

● शिफारशी

लोकशाही व्यवस्थेला समकालीन जागतिक आव्हानांपासून वाचवण्यासाठी आणि तिला अधिक सक्षम करण्यासाठी खालील शिफारशी महत्वाच्या ठरतात:

1. लोकशाही संस्थांचे बळकटीकरण

न्यायपालिका, निवडणूक आयोग, नियंत्रक व महालेखापाल आणि इतर घटनात्मक संस्थांची स्वायत्तता अबाधित ठेवणे अत्यावश्यक आहे. राजकीय हस्तक्षेपापासून या संस्थांचे संरक्षण केल्यास लोकशाहीवरील जनविश्वास वाढू शकतो.

2. मानवाधिकारांचे प्रभावी संरक्षण

अभिव्यक्ती स्वातंत्र्य, संघटन स्वातंत्र्य आणि निष्पक्ष न्यायप्रक्रिया यांचे संरक्षण करण्यासाठी कायदेशीर व प्रशासकीय उपाय मजबूत करणे आवश्यक आहे. डिजिटल पाळत तंत्रज्ञानाचा वापर लोकशाही मूल्यांच्या चौकटीत मर्यादित ठेवला पाहिजे.

3. लोकानुनयवादाला लोकशाही चौकटीत उत्तर

लोकानुनयवाद हा केवळ धोका नसून सामाजिक-आर्थिक असंतोषाचे लक्षण आहे. त्यामुळे आर्थिक विषमता कमी करणे, समावेशक विकास धोरणे राबवणे आणि राजकीय बहिष्करण कमी करणे आवश्यक आहे.

4. स्थलांतराबाबत समतोल आणि मानवी धोरणे

स्थलांतरितांच्या प्रश्नाकडे केवळ सुरक्षा किंवा राष्ट्रवादाच्या दृष्टिकोनातून न पाहता मानवतावादी, कायदेशीर आणि दीर्घकालीन धोरणांची आखणी करणे गरजेचे आहे. यासाठी आंतरराष्ट्रीय सहकार्य महत्वाचे आहे.

5. हवामान बदल आणि लोकशाही यांचे एकत्रीकरण

हवामान बदलावर मात करण्यासाठी दीर्घकालीन, विज्ञानाधारित आणि लोकसहभागी धोरणे स्वीकारली पाहिजेत. हवामान न्याय (Climate Justice) आणि लोकशाही उत्तरदायित्व यांचा समन्वय साधणे आवश्यक आहे.

6. माध्यम साक्षरता आणि नागरिक शिक्षण

फेक न्यूज, प्रोपगंडा आणि द्वेषमूलक राजकारणाला आळा घालण्यासाठी माध्यम साक्षरता वाढवणे आणि नागरिकांमध्ये लोकशाही मूल्यांची जाणीव निर्माण करणे आवश्यक आहे.

एकंदरीत, लोकशाही ही केवळ निवडणुकांची प्रक्रिया नसून ती सतत जपावी लागणारी सामाजिक आणि राजकीय संस्कृती आहे. समकालीन आव्हाने मोठी असली तरी, योग्य दिशेने पावले टाकल्यास लोकशाहीचे भवितव्य सुरक्षित आणि अधिक समावेशक करता येऊ शकते.

● संदर्भसूची :

1. Dahl, R. A. (1989). Democracy and Its Critics. Yale University Press.
2. Levitsky, S. & Ziblatt, D. (2018). How Democracies Die. Crown.
3. Mudde, C. (2007). Populism: A Very Short Introduction. Oxford University Press.
4. Held, D. (2006). Models of Democracy. Stanford University Press.
5. IPCC. (2023). Sixth Assessment Report. United Nations.
6. Mudde, C. (2021). Populism in the Twenty-First Century: An Illiberal Democratic Response to Undemocratic Liberalism. University of Pennsylvania.
7. Human Rights Watch. (2025). World Report 2025.
8. Kostelka, F. & Rovny, J. (2019). Mass Emigration and the Erosion of Liberal Democracy. International Studies Quarterly.
9. Meadowcroft, J. (2009). Climate Change Governance. World Bank.
10. Kaya, A. (2020). Right-wing Populism and Islamophobia in Europe and Their Impact on Turkey–EU Relations. Turkish Studies.
11. V-Dem Institute. (2025). Democracy Report 2025: 25 Years of Autocratization.
12. Freedom House. (2025). Freedom in the World 2025.